

KOVÁCS ISTVÁN

Találkozásaim közelképei

Emlékeim Kósa Ferencről

Kósa Ferencet és Csoóri Sándort egy helyen, egy időben ismertem meg... talán 1967 decemberében? Vagy 1968 tavaszán? A *Tízezer nap* egyik vitaestje után Kósa hívott meg néhányunkat alig berendezett budavári lakásába. Arra emlékszem, hogy megilletődötten ülök egy puffon. Átellenben a csupasz falat hatalmas plakát díszítette: *Dix mille soleils*, alatta név: Ferenc Kósa. A cannes-i filmfesztiválon a legjobb rendezésért kapott díj falragasz-dokumentuma. Lámpalázasan számolok be az 1967 novemberében, Oláh Jánossal közösen tett tíznapos erdélyi utunk élményeiről. Kósa Ferenc az *Ítélet* forgatókönyvét olvasta fel nekünk, amelyet a románokkal és a szlovákokkal közösen tervezett elkészíteni. Csoóri Sándorral együtt ezért voltak kíváncsiak erdélyi tapasztalatainkra.

Talán ezen az éjszakába nyúló estén mesélte el, hogy amikor a felvételi vizsgán filmterveiről kérdezték, kertelés nélkül elmondta egyik ihlető forrását, azt, amit tizennyolc évesen szülőföldjén, Szabolcsban átélt. Amikor 1956 októberében híre ment, hogy a harcoló főváros sebesültjeinek vérre van szükségük, az egyik tanyán összegyűlt parasztok, mint honfoglaló eleik vezérei, karjukon eret vágta, és vérüket edénybe csorgatták, hogy Budapestre küldjék. „Hát ő erről szeretne filmet készíteni.” A megdöbben felvételiztető tanárok nem rúgták ki. Többször is megtapasztalhattam, hogy Kósa Ferenc mennyire hű volt filmterveimlékéhez: 1956-ról nagy nyilvánosság előtt is mindig csak mint forradalomról beszélt. Ezzel sokakat bátorított arra, hogy a forradalom emlékét makulátlanul őrizték.

Csoóri Sándor és Kósa Ferenc Illyés Gyula példája nyomán elsőként fordultak szembe a határon túli magyarságot a szomszédos kommunista-soviniszta hatalmi gyakorlatnak kiszolgáltató kádárista-aczélista politikával. Az *Ítélet* ugyanis részben erdélyi helyszíneken és erdélyi színészek szerepeltetésével akarták forgatni. A román és szlovák filmkészítési együttműködés szándékuk szerint a térség kis népeiben a Németh László-i „tejtéstvériség” eszméjét is életre serkenthette. Az egymásrautaltság és együttműködés szovjet atomernyő nélküli ideája ugyanis a hivatalos politika szemében majdnem annyira kár-

tékonynak számított, akár az illyési szellemiségű, „jogot védő” nemzeti érzés.

Ennek tudatában nem csodálkoztunk azon, hogy a Népszabadság érzékeny szimatú ideológiai zsan-dára, Rényi Péter azonnal nekiesett a Dózsa-féle parasztfelkelés díszletei közt „káros eszméket” terjesztő forgatókönyvnek, s az MSZMP KB tudományos, közoktatási és kulturális osztályán dolgozó Tóth Dezső hűségesen kontrázott hozzá. A nagyközönség az *Ítélet* forgatókönyvét végül 1968-ban az Új Írás szeptemberi számában olvashatta.

Kósa Ferencel és Sára Sándorral 1969 tavaszán már mint régi ismerős találkoztam Kolozsvárott, Szer-vátiusz Tibor és Jenő bácsi műteremházában – Dózsa abroncskoronájának és készülő tüzes trónjának, összeroppantathatlanná forrasztott fémsontvázának árnyékában. Túl voltak a helyszíneresésen és a színészválogatáson is. Emlékszem, Sára Sándor megemlítette, hogy a Vajdahunyad vára előtti helyszínen, ahol Dózsa kivégzésének jelenetét tervezték felvenni, meg kellett nyugtatnia egy román rendezőt, aki hajszálpontosan ugyanott akart forgatni egy történelmi filmet: „Ne aggódjon, a filmen a felismerhetetlenségig más lesz ugyanez a helyszín.” Mivel én is haza készültem, beülhettem a kocsijukban lévő üres helyre. Estefelé érkezünk Berettyóújfaluba, ahol Sára Sándor rögtön megállt, hogy megvegye az Élet és Irodalom legfrissebb számát, mert kíváncsi volt, B. Nagy László mit írt a néhány nappal azelőtt bemutatott, általa rendezett filmről, a *Feldobott köről*, amelynek társforgatókönyv-írója Kósa Ferenc volt. (Akkor még akadtak a művészeti életben, ha nem is sokan, akiknek a véleményére érdemes volt odafigyelni.)

Az *Elérhetetlen föld* költőit még a kéziratban lévő kötetből megismerhette Kósa Ferenc. Egy alkalommal fölvetette, hogy szívesen készítené dokumentumfilmet Utassy Józsefről. Ő azonban nyomban a nyakát tekerte az ötletre. Kár!

Az antológia megjelenését Kósa Ferenc ugyanolyan őszinte örömmel fogadta, mintha saját filmje lett volna. 1970. március 15-én a TIT Irodalmi és Nyelvi Szakosztálya által *Elérhetetlen föld* címmel rendezett fiatal költők matinéját ő vezette be. (A két nappal azelőtt, az Egyetemi Színpadon megrendezett *Elérhetetlen föld*-estet Csoóri Sándor.) A verseket Berék Kati, Latinovits Zoltán, Kristóf Tibor és Jordán Tamás szavalták. Ez idő tájt mutatták be az *Ítéletet*. Négyoldalnyi szórólapjának filmajánló szövegét a rendező kérésére én írtam. Megrendített a bizalma: életem

első napvilágot látott prózai szövege így neki köszönhetően született meg. E szórólapon az *Ítélet* mint „magyar–román–szlovák” film szerepel a másutt szétválaszthatatlan „csehszlovák” helyett.

Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás után nem kis magándiplomáciai bravúr volt a csehszlovák felet koprodukciós társnak megtartani. Ez annak volt köszönhető, hogy Ctibor Štítnický, a magyar költészet avatott fordítója, aki 1966 és 1970 között a csehszlovák filmtanács pozsonyi részlegének a vezetője volt, megtudta, hogy Csoóri Sándor aláírta a „testvéri segítségnyújtás”, vagyis a katonai intervenció elleni tiltakozást. Emiatt odaadón támogatta az *Ítélet* elkészítésének közös vállalkozását.

Elejtett megjegyzésekből tudom, hogy Kósa *Több-szólamúság* címmel filmet tervezett a tatárjárásról. Andrej Tarkovszkij szemem előtt gyakran megelevenedő *Andrej Rubljovja* után már-már elkészülni láttam a filmet. Aztán egyszer csak... nem tudom, mikor, miért, elhamvadt a gondolata, mintha az időben idáig vágató tatárok a filmterveket is felgyújtották volna.

Helyette – az 1974-es *Hószakadás* után – egy másik korszakos film készült el 1976-ban: a *Küldetés*. A rendhagyó riportfilmet többször láttam. Mindig telt házzal vetítették. Meggyőződésem, hogy a rendszer-változás alig észrevehetően ugyan, de ezzel a nyíltszavú, nyíltszívű filmmel vette a kezdetét. Tömegek nézték meg. Pusztá megtekintése is népszavazásnak számított. A filmről szerte az országban szóló vitákon szinte mindig több százan gyűltek össze. Az alkalmat Balczó András nem egyszer térítésre igyekezett kihasználni.

Azt hihettük, hogy a *Küldetést* csak a magyarok értik, csak magyaroknak szóló film. 1979-ben a Feriegyi repülőtéren találkoztam Kósa Ferencel. A *Küldetés* filmtekercseivel a zsákjában szállt fel a varsói gépre. Andrzej Wajda kérésére személyesen vitte vitaklubokba vetíteni a filmet, amelyért nem hivatalos közönségdíjat is kapott. A föld alatt már formálódott a Szolidaritás.

Kósa Ferenc másik, történelmi jelentőségűnek mondható dokumentumfilmje, *Az utolsó szó jogán* című alkotás első részének zártkörű bemutatásán is részt vettem 1976-ban. Nagy László méltóságot sugárzó arcára emlékszem, amely mintha áttetszett volna a film főhősének arcán. A hatalom által a cseppjeivel együtt kiátkozott kisvárdai Béres Józsefről akkoriban még a kétkedő elismerés hangján is főbenjáró véteknek számított szólni. A filmet azonnal elkobozták. Nagy László síkra akart szállni a film, illetve a főhőse és a rendezője érdekében, s addigi visszafogottságát, önmérsékletét megtagadva Aczél Györgyre is fenyegetően rádördült... Rövidesen azonban meghalt, s ezzel *Az utolsó szó jogán* elveszítette legenergikusabbnak ígérkező pártfogóját. A tízéves kényszerszűnet, „bedobozoltság” utóbb mintha mégis javára vált volna a filmnek. 1986-ban ugyanis a recsegő-ropogó rendszer ideológiailag huzatos, elrozsdásodott vas-traverzei alatt Kósa Ferenc már befejezhette a filmet, s ez lehetővé tette azt, hogy a tíz évvel azelőtti pácienseket, akik túléltek a szakorvosok által beharangozott „halálukat”, megszólaltassa. A film forgalmazását követően a Béres-csepphez mint roboráló szerhez a Herbáriákban már hozzá lehetett jutni. Vagyis a jó ügy, amelyért az 1970-es évek derekán még börtönnel fenyegették Béres Józsefet, diadalmaskodott.

Még ismeretségünk kezdetén a lakásában folyó egyik beszélgetés során Kósa Ferenc felemelt egy dobozt, azzal, hogy az a *Tízezer nap*-ból kivágott filmrészeket tartalmazza, s reméli, hogy egyszer még helyre tudja állítani az eredeti alkotást úgy, ahogyan megszületett. Nem értem, ezt miért nem tette meg 1990 után. Elkallódtak volna a kimetszett filmdarabok? Nehezen hihető. Kár, hogy az eredeti változat nem támadhatott fel. A *Tízezer napon* ugyanis a gyönyörű képek és a megrendítő dialógusok ellenére is érezni lehet, hogy helyenként élve boncolják, s a „plasztik-betoldások” roncsolják a mű hitelét. Vagy csak azok éreznék így, akiknek – szűkebb társaságokban vagy közönségtalálkozókon – maga a rendező mesélte el a kivágott képkockák tartalmát?